

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
“BABEL-GASUS IN CONTEXT. EGYPTIAN FUNERARY
CULTURE DURING THE 21ST DYNASTY”
(Лісабон, 19–20 вересня 2016 р.)

THE GATE OF THE
PRIESTS
BAB EL-GASUS PROJECT

19–20 вересня 2016 р. в приміщенні Фундації Галуста Гюльбенкяна (*Calouste Gulbenkian Foundation*) в Лісабоні пройшла Міжнародна наукова конференція-кологвіум “Babel-Gasus in Context. Egyptian Funerary Cululture during the 21st Dynasty” (“Баб ель-Газус у контексті. Єгипетська поховальна культура за XXI династії”)¹. Організаторами цього масштабного заходу стали міжнародний науково-дослідницький проект *Gates of the Priest. Bab el-Gasus Project* (“Брама жерців. Проект Баб ель-Газус”)² та Університет Коїмбри (*University of Coimbra*)³.

Конференція була проведена з нагоди визначного ювілею – 125-річчя відкриття схованки жрецьких мумій Баб ель-Газус (місцевість Дейр ель-Бахрі, Західні Фіви)⁴. Ця схованка була відкрита в 1891 р. французькими археологами Жоржем Дерессі й Еженом Гребо. Своєю назвою вона завдячує місцевим робітникам (араб. “Брама жерців”). Схованка являла собою шахтну гробницю, близько ста метрів на одному рівні й ще майже шістдесят метрів на рівні, розташованому нижче першого. У цій колективній гробниці були поховані лише фіванські жерці та жриці Амона доби XXI династії. Баб ель-Газус, безперечно, є одним з найважливіших відкриттів в історії єгипетської археології, яке, на жаль, на сьогодні виявилось незаслужено забутим⁵. Втім, масштабність відкриття вражає: в галереях схованки було виявлено 153 жрецьких поховання⁶, що включали значний супровідний інвентар: 254 саркофаги, 110 ящиків для *ушебті*, сотні самих *ушебті*, 77 дерев’яних статуєток Осіріса, більшість із яких містили поховальні папіруси, 8 дерев’яних стел, 8 статуй Ісіди та Нефтіди й 16 каноп.

Як і у випадку із гробницею царських мумій TT 320 в 1881 р., археологи зіткнулися з дуже серйозною загрозою нападу з боку місцевих мисливців за старожитностями. Провівши кілька ночей у наметі, охороняючи вхід до шахти схованки, Дерессі й Гребо зважуються на швидке вилучення артефактів. Задля цього було залучено 300 робітників і зрештою, за обставин неймовірної поспішності, усі знахідки були вилучені зі схованки всього за один тиждень. Вирішуючи досить складні логістичні проблеми, Дерессі вдалося відправити сотні знахідок по Нілу до Каїра, де вони були розміщені на зберігання в Музеї Гізи (1891–1902 рр.), що розташовувався в колишньому царському палаці. Будинок майбутнього Музею старожитностей

на площі Тахрір у центрі Каїра в той момент ще тільки будувався, він буде відкритий у 1902 р., і туди передадуть усі старожитності з Музею Гізи, який припинить своє існування.

Кількість знайдених у Баб ель-Газус артефактів виявилася настільки значною, що новий правитель Єгипту хедив Аббас Хельмі II вирішив з нагоди своєї коронації в 1892 році зробити широкий дипломатичний жест і подарувати частину знайдених у Баб ель-Газус артефактів дружнім державам. Спочатку хедив планував подарувати старожитності приблизно сімом державам, однак втручання й протести дипломатів інших країн змусили його збільшити число частин до сімнадцяти. У результаті в 1893 році представниками Служби старожитностей були сформовані 17 лотів, кожний з яких містив артефакти із чотирьох поховань, і дипломати були змушені тягти жереб. Один з цих лотів (№ 6) отримала Російська імперія. Таким чином, матеріальні пам'ятки з первинно єдиного поховального комплексу виявилися розподіленими між кількома десятками країн різних континентів.

Доля об'єктів з “дару хедива” була різною в різних країнах. У частині випадків усі артефакти певного лота зберігалися і зберігаються в одному музеї (Ватикан, Німеччина, Іспанія, Австрія, Португалія, Туреччина, Норвегія, Нідерланди, Бельгія), тоді як в інших – артефакти розійшлися по різних музейних чи університетських закладах (Франція, Швейцарія, США) або навіть опинилися в музеях різних країн (“російський” лот). Неоднаковим є й рівень їхнього введення в науковий обіг: одна частина лотів видана повністю, інша – частково, окремі лоти не опубліковані взагалі. З початку XXI століття в єгиптології зростає зацікавленість у різних аспектах дослідження давньоєгипетських саркофагів – іконографічному, стилістичному, семантичному, мистецтвознавчому, просопографічному, природничому, технічному тощо⁷. Чи не найбільша увага прикута до вивчення саркофагів Третього перехідного періоду, зокрема XXI династії, які вирізняють надзвичайно складна та багата декоративна програма та висока художня цінність. 254 саркофаги з Баб ель-Газус належать до кола найважливіших груп цих артефактів.

Враховуючи усі вищезгадані складнощі, під час Першої Ватиканської конференції із саркофагів (First Vatican Coffin conference), що проходила в Єгипетському музеї у Ватикані у 2013 р. [First Vatican Coffin... 2013; Тарасенко, Вертієнко 2013, 194–199], було ухвалено рішення про створення спеціалізованого міжнародного проекту “*Gates of the Priest. Bab el-Gasus Project*”, метою якого є максимально повний збір даних щодо об'єктів усіх лотів “дару хедива” та їхня поступова публікація. Головним ініціатором створення цього проекту, а згодом його директором став португальський єгиптолог Роджеріо Соуса (*Rogério Sousa*). Саме він виступив організатором конференції “*Body, Cosmos and Eternity: New Trends of Research on Iconography and Symbolism of Ancient Egyptian Coffins*”, яка пройшла у 2012 р. в Лісабоні [Body, Cosmos and Eternity... 2014]. Науковим центром, де розмістився *Bab el-Gasus Project*, став Університет Коїмбри. Провідними установами, що взяли участь у цьому проекті, є Музеї Ватикану, Університет Каліфорнії (Лос-Анджелес), Музей образотворчих мистецтв та історії в Брюсселі, Єгипетський музей у Турині, Музей Лувр (Париж) та Державний музей старожитностей у Лейдені. У межах проекту працює також міжнародна команда індивідуальних дослідників, чия увага зосереджена на артефактах окремих лотів Баб ель-Газус. Зокрема, за дорученням проекту дослідженням і з'ясуванням долі та сучасного місця зберігання старожитностей “російського” лота № 6 опікується старший науковий співробітник Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України д. і. н. М. О. Тарасенко. Отже, конференція, що пройшла у вересні в Лісабоні, підвела певний підсумок науково-дослідницької роботи *Bab el-Gasus Project* за три роки його існування.

У роботі конференції взяли участь понад 50 фахівців із 17 країн світу (Португалії, Іспанії, Італії, Франції, Нідерландів, Великобританії, США, Швейцарії, Бельгії,

Австрії, Угорщини, Польщі, України, Єгипту, Туреччини, Греції та Росії)⁸. Робочою мовою конференції була англійська. Протягом двох робочих днів конференції було проголошено 32 доповіді та продемонстровано 4 постери. Тези доповідей і постерів конференції були видані до початку її роботи [Bab el-Gasus... 2016]. Статті, написані за матеріалами доповідей, планується видати окремим збірником на початку 2018 року.

Перший робочий день конференції, **19 вересня**, розпочався з урочистого відкриття заходу, на якому прозвучали вітальні промови від представників Фондації Галуста Гюльбенкяна, керівництва Університетів Лісабона та Коїмбри, а також керівника *Bab el-Gasus Project* – Роджеріо Сауси. Протягом наступних сесійних засідань були виголошені 17 доповідей. Розпочала роботу лекція проф. *А. Нівінського* (Prof. Dr. *Andrzej Niwiński*, Warsaw) “The newly documented treasure of the 21st Dynasty coffins and fragments of these in the basement of the Egyptian Museum, Cairo”, в якій він продемонстрував учасникам раніше невідомі фрагменти саркофагів зі схованки Баб ель-Газус, що зберігалися у фондах Єгипетського музею старожитностей у Каїрі та не були введені в науковий обіг. Серед доповідей ранкової сесії відзначимо такі. *Д. Естон* (Dr. *David Aston*, Vienna) виголосив доповідь “The re-use of Theban Tombs during the 21st Dynasty with particular reference to the Cache Burials”, в якій зосередив увагу на таких аспектах поховальних традицій фіванців часів XXI династії, як узурпація гробниць попередніх часів і створення схованок – індивідуальних, родинних і колективних, на кшталт Баб ель-Газус. Проф. *С. Бікел* (Prof. Dr. *Susanne Bickel*, Basel) у доповіді “Retrieving the king’s treasure – reburying the king’s body: Contexts of 21st Dynasty activities in the Kings’ Valley” розповіла про деструктивні й трансформаційні процеси, що відбувалися у Фіванському некрополі наприкінці XX та протягом XXI династії. У своїй доповіді “Collective tombs discovered in the Theban necropolis in 1820” д-р *А. Доман* (Dr. *Alain Dautant*, Bordeaux) звернувся до колективних поховань XXI династії, що були відкриті різноманітними аматорами, шукачами скарбів і колекціонерами протягом перших двох декад XIX сторіччя, та сучасної долі їхнього інвентарю Проф. *Н. Страдвік* (Prof. Dr. *Nigel Strudwick*, Cambridge) запропонував доповідь “Archaeological and textual notes on the sources of 21st Dynasty coffins”, у якій розповів про джерела доступу до саркофагів XIX–XX династій, що були узурповані за XXI династії. *Є. Липтай* (Dr. *Eva Liptay*, Budapest) виголосила доповідь “Statues of Isis and Nephthys in Bab el-Gasus – Traces of the mortuary ritual practice in Thebes during the 21st Dynasty”, в якій надала докладну інформацію про порівняно невелику групу поховального приладдя XXI династії, знайденого також у Баб ель-Газус, – дерев’яні статуї Ісиди та Нефтіди.

Вечірня сесія цього дня розпочалася з доповіді *Дж. Лензо* (Dr. *Giuseppina Lenzo*, Lausanne) “The Greenfield Papyrus from the Royal Cachette in Deir el-Bahari”, в якій дослідниця звернулася до аналізу змісту папірусу жриці Несітанебеташеру рLondon BM EA 10554 (рGreenfield) у контексті інших паралельних текстів XXI династії (гробниці Осоркона II в Танісі та Шешонка в Мемфісі, написи на різному поховальному приладді самої Несітанебеташеру). З подальших доповідей найбільш цікавими були такі. *С. М. Шейхольсламі* (Dr. *Cynthia May Sheikholeslami*, Cairo) в доповіді “Biography and burial: Prosopography and burial groups from Bab el-Gasus” зробила спробу об’єднати та класифікувати дані просопографії жрецьких родин XXI династії й об’єктів поховального інвентарю з колективних поховань-схованок. *А. В. Гомез* (Dr. *Alba Villar Gómez*, Madrid) виголосила доповідь “Beyond Amun: The Servants of Khonsu at Bab el-Gasus” за результатами своєї нещодавно захищеної дисертації, в якій вона систематизувала дані щодо фіванського жрецтва Хонсу у Третньому перехідному періоді. Доповідь *Ф. Жамен* (Dr. *France Jamen*, Lion) “New Examination of the Funerary Equipment of Bab el-Gasus: Rebuilding the Nature of relationships between the priests buried in the tomb and the High Priest of Amun” була присвячена

поглибленому аналізу просопографії осіб, похованих у Баб ель-Газус, який дозволив виявити нові лінії родинних зв'язків, службової субординації та низку невідомих титулів.

Наступні п'ять доповідей, що були виголошені вченими з Великобританії, Бельгії та Італії, були присвячені різноманітним проблемам реставрації та консервації дерев'яних поліхромних саркофагів Третього перехідного періоду.

Робоча програма другого дня конференції, **20 вересня**, була переважно зосереджена на артефактах конкретних лотів Баб ель-Газус. Серед доповідей, що прозвучали на ранковій сесії, необхідно відзначити такі. *М. Зарлі (Marianna Zarli, Pisa)* в доповіді “Lot V from Bab el-Gasus (Egyptian Museum in Florence): A reconstruction of the ensembles” ознайомила слухачів зі складом “італійського” лота № 5 Баб ель-Газус, артефакти якого зосереджені в Єгипетському музеї у Флоренції і наразі є темою дисертаційного дослідження, котре вона готує. *М. К. Перез-Діє (Dr. Maria Carmen Perez-Die, Madrid)* присвятила свою доповідь “The Lot XIII from Bab el-Gasus” артефактам “іспанського” лота № 13, які досі залишаються неопублікованими (на щастя, їхній каталог зараз готує авторка і найближчим часом він побачить світ). У своїй доповіді “New lights on Lot XV from Bab el-Gasus” *Л. Дельво (д-р Luc Delvaux, Brussels)* розповів нові цікаві факти щодо “бельгійського” лота № 15, речі з якого нині зберігаються в Королівському музеї мистецтва та історії в Брюсселі, зокрема щодо ранніх спроб реставрації кількох саркофагів. З доповіді *М. А. М. Ахмед (Dr. Mona Akmal Mohamed Ahmed, Cairo)* “The integrated cultic and ritual context of Bab el-Gasus collection at the Grand Egyptian Museum” слухачі дізналися про концепцію презентації старожитностей з Баб ель-Газус у майбутній експозиції Великого Єгипетського музею, будівництво якого наразі триває.

Наступна частина ранкової сесії була зосереджена лише на артефактах з “російського” лота № 6 і складалася з трьох доповідей. Старший науковий співробітник Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України *М. О. Тарасенко (Київ)* виголосив доповідь “Bab el-Gasus Lot VI in the light of new archive documents”, у якій були вперше представлені раніше невідомі архівні документи з Державного архіву Одеської області, що стосуються розподілу та розсилки старожитностей з “дару хедива” з Одеси до низки університетських музейних закладів Російської імперії в 1894–1895 роках⁹. Архівні документи дозволили доповідачу встановити точні дані щодо кількості та складу отриманих з Єгипту артефактів, було з'ясовано, що розподілом цих старожитностей безпосередньо займався професор Імператорського Новоросійського (Одеського) університету *О. М. Деревницький*. Але найголовніше – вдалося відновити повний список з 10 інституцій у 9 містах імперії, куди були направлені артефакти з Баб ель-Газус, а також з'ясувати дані щодо їхнього сучасного місця зберігання. Доповідь викликала резонанс серед колег, зокрема її особливо відзначив проф. *А. Нівінський*, оскільки в ній доводилося, що одна з частин “російського” лота Баб ель-Газус була відправлена до Варшавського університету, що було невідомо польським вченим і виявилось для них приємною несподіванкою. Архівні матеріали з Одеси, таким чином, дають змогу встановити походження окремих артефактів Національного музею у Варшаві, дані щодо яких були втрачені під час Другої світової війни¹⁰.

У доповіді *В. А. Большакова (Москва)* “Inner coffin of Nesytaudjatakhet from the Collection of the National Museum of the Republic of Tatarstan (Russia, Kazan)” було детально розглянуто образотворчу програму і тексти на внутрішньому саркофазі Несітауджатахет з Баб ель-Газус, що нині зберігається в колекції Національного музею Республіки Татарстан (інв. № 11605). Доповідь *Н. В. Лаврентьєвої (Москва)* “The coffin of Iusankh: A gift from the Khedive” була присвячена зовнішньому саркофагу Іусанх, який зберігається в Музеї образотворчих мистецтв ім. *О. С. Пушкіна* в Москві (інв. № I.1a.6800). Походження цього саркофага з Баб ель-Газус вдалося

з'ясувати лише нещодавно і підтвердити архівними документами з Державного архіву Одеської області, презентованими в доповіді М. О. Тарасенка.

Перша частина вечірньої сесії продовжила звернення до окремих музейних груп артефактів. У доповіді С. *Guichard* і П. *Pizo* (Dr. *Sylvie Guichard*, Dr. *Patricia Rigault*, Paris) “The constitution of the collection of coffins of the Egyptian Department of the Musée du Louvre: The coffins of the 21st Dynasty” було зроблено огляд шляхів формування колекції саркофагів XXI династії в зібранні Лувру в XIX – на початку XX століття. Доповідь М. К. *Guidommi* (Dr. *M. Cristina Guidotti*, Florence) “Coffins of the Third Intermediate Period in the Egyptian Museum in Florence” була присвячена колекції саркофагів Третього перехідного періоду в зібранні Єгипетського музею у Флоренції, частина з яких походить з Баб ель-Газус. Н. *Гілу* (Dr. *Nadine Guilhou*, Montpellier) присвятила свою доповідь “Funerary scenes inside TIP coffins: The coffin of Khonsumes, Marseille, Musée de la Vieille Charité” образотворчому оформленню внутрішніх стінок саркофага Хонсумеса з Музею *Vieille Charité* в Марселі (інв. № 253), зокрема сценам муміфікації за участю Анубіса. К. *Греко* (Dr. *Christian Greco*, Turin) виголосив доповідь “The *qrs*w-coffins as cosmogram. Correspondence between the burial chamber of Ramose (TT 132) and the coffin of Ankhefenkhonsu”, в якій розповів про паралелізм в оформленні саркофагів типу *qrs*w Третього перехідного періоду з гробничним розписом доби Нового царства, що, на погляд доповідача, було зразком такого явища, як *architectonisation*.

Останні доповіді вечірньої сесії були присвячені різноманітним аспектам природничого дослідження саркофагів. У своїй доповіді “Reflections on the coffin of Ikhy from the Bab el-Gasus Cache in the Light of recent CT scan images” А. *Аментта* (Dr. *Alessia Amenta*, Vatican) продемонструвала результати дослідження саркофага Іхі з Баб ель-Газус, що зберігається в колекції Єгипетського музею у Ватикані (інв. № 25035.1.1-3), за допомогою різних методів СТ-сканування. Результати цього дослідження, проведеного в Лабораторії реставраційного центру Музеїв Ватикану, дали змогу переглянути дані щодо його узурпації і технічних аспектів його виробництва та розпису. Е. *Гельдхоф* (Dr. *Elsbeth Geldhof*, Leiden) у доповіді “The complexity of a repurposed coffin set: Interpretation possibilities for the coffin set of Nesytaneb(et)taouy, Chantress of Amun” надала результати комплексного природничого дослідження комплексу саркофагів Несітанебеттауї з Баб ель-Газус, що зберігається в Державному музеї старожитностей у Лейдені. Доповідь К. *Куней* (Dr. *Kathlyn Cooney*, Los-Angeles) “Patterns of re-use in the Bab el-Gasus Coffins Cache” була присвячена статистичному узагальненню зібраного нею в ході багаторічного дослідження матеріалу щодо узурпації саркофагів від XIX до XXI династії. Були наведені цифри, що бл. 50 % т. зв. “жовтих” саркофагів мають сліди вторинного використання, а висновки щодо саркофагів з Баб ель-Газус виявилися ще більш вражаючими – 74,7 % (найвищий показник серед усіх груп)! Це дало змогу зробити висновок, що в культурній традиції фіванської еліти (перш за все жрецтва) використання поховального приладдя відбувалося саме на тимчасовій, а не на постійній основі. Х. *Страдвік* (Dr. *Helen Strudwick*, Cambridge) у доповіді “Seeing coffins in a new light: Materiality and perception” поділилася результатами цікавого експерименту, проведеного з волонтерами на базі Музею Фітзвільям, щодо візуального й емоційного сприйняття оком людини жовтого кольору, який використовувався як ґрунт для розпису саркофагів (т. зв. “жовті” саркофаги), за різної інтенсивності освітлення, і зокрема в темряві з використанням свічкового освітлення. Проведений експеримент дозволив додати нові риси до поховальних традицій єгиптян в аспекті психоемоційного сприйняття жовтого пігменту при штучному світлі.

Окрім доповідей, на конференції була представлена порівняно невелика постер-на сесія. Зокрема, найбільше зацікавлення викликали такі доповіді-постери. Постер Х. *Айкіл* і Б. *Танман* (*Hülya Aykul*, *Baha Tanman*, Istanbul) “*Shabtis* from the Lot III

from Bab el-Gasus (İstanbul Archeology Museum)” ознайомив колег з колекцією поховальних статуєток-ушебті з “турецького” лота № 3, який зберігається в Музеї Стародавнього Сходу при Археологічному музеї в Стамбулі і є практично невідомим спеціалістам. Постер *P. Coysu* (Rogério Sousa, Coimbra) “Heart amulets in Bab el-Gasus: From mummy wrappings to coffin decoration” був присвячений такій групі поховального приладдя, як амулети у формі ієрогліфа серця (𓆎), образ яких знайшов також вираження в образотворчому оформленні саркофагів.

Підводячи підсумок, зазначимо, що лісабонська ювілейна конференція до 125-річчя відкриття схованки жрецьких мумій Баб ель-Газус пройшла з великим успіхом і продемонструвала повернення інтересу до артефактів з цього колективного поховання, які є надзвичайно важливим джерелом для розуміння історії й танатологічної культури єгиптян за доби Третього перехідного періоду. Свідченням цього є той факт, що в цьому заході взяли участь директори, куратори й представники низки провідних європейських музеїв (Париж (Лувр), Турин, Флоренція, Лондон (Британський музей), Кембридж, Лейден, Москва та інші). На конференції були оприлюднені нові відкриття й результати різних видів досліджень артефактів з Баб ель-Газус. Поза сумнівом, цей захід був чудовим подарунком до річниці цього важливого археологічного відкриття.

¹ Офіційний веб-сайт конференції: <http://babgasusconference.weebly.com/>

² http://www.uc.pt/en/iii/research_centers/CECH/projetos/gate_of_the_priests

³ Цей університет є найстарішим навчальним закладом Португалії – він був заснований у 1290 р. На сьогодні це один з найбільших і найавторитетніших вищих навчальних закладів країни.

⁴ Треба зазначити, що ця схованка є не унікальним, а скоріше, традиційним явищем для ХХІ династії. У 1881 р. французькі археологи Еміль Бругш і Гастон Масперо відкрили в Дейр ель-Бахрі схованку, що дістала найменування “ТТ 320”. Тут було виявлено 37 саркофагів з добре збереженими муміями царів, цариць, принців і принцес доби Нового царства. У їхньому числі такі правителі ХVIII і ХІХ династій, як Яхмос I, Аменхотеп I, Тутмоси I, II і III, цариця Яхмес Нефертарі, Сеті I та Рамсес II. У 1898 р. інший француз, Віктор Лоре, при дослідженні гробниці Аменхотепа II (KV 35) в Долині царів відкрив ще одну схованку із шістнадцятьма тілами, десять із яких були царськими, серед них – Аменхотеп II, Аменхотеп III, Рамсес III, Сетнахт і цариця Тія. Оскільки не всі тіла фіванських верховних жерців Амона були знайдені у відкритих схованках, є велика ймовірність існування інших потаємних колективних поховань часів ХХІ династії. Цілком імовірно, що вони можуть бути в тій же місцевості Дейр ель-Бахрі.

⁵ Прикладом може бути хоча б “Історія єгипетської археології” Ф. Г. Бреттона, в якій Баб ель-Газус навіть не згадується [Bratton 1972, 127–156, 309].

⁶ Варто підкреслити, що ці поховання не були пограбовані.

⁷ Див.: [Тарасенко 2016а, 145–148].

⁸ Показово, що кількість країн, вчені з яких взяли участь у конференції, збіглася з кількістю лотів “дару хедива”.

⁹ Див.: [Tarasenko 2016, 55–56].

¹⁰ Це вже не перший випадок, коли архівні пошуки доповідача дали змогу встановити походження артефактів з фондів Національного музею у Варшаві. У 2015–2016 рр. за фотографіями з Інституту рукопису НБУВ (ф. ХХІV, № 2702) вдалося з’ясувати, що папірус Warsaw Nat. Mus. № 147822 (т. зв. “папірус Вутомські”) походив з приватної колекції князя Браницького і до Другої світової війни зберігався в бібліотеці його маєтку в м. Суха-Бескідзка [Tarasenko 2015, 77–78; 2016, 315–331; 2016б, 3–21].

ЛІТЕРАТУРА

Тарасенко М. О., Вертієнко Г. В. Перша Ватиканська конференція із саркофагів (First Vatican Coffin Conference) // *Східний світ*, 2013, № 4.

Тарасенко М. О. Невідомі фотографії давньоєгипетського папірусу з бібліотеки О. Браницького (ІР НБУВ, ф. XXIV, № 2702) // **XIX Сходознавчі читання А. Кримського. До 120-річчя від дня народження А. П. Ковалівського.** Тези доповідей міжнародної наукової конференції, м. Київ, 16–17 жовтня 2015 р. Київ, 2015.

Тарасенко Н. А. Папірус из библиотеки А. Браницкого // **Aegyptiaca Rossica** / Под. ред. М. А. Чегодаева, Н. В. Лаврентьевой. Вып. 4. Москва, 2016.

Тарасенко М. О. Міжнародна наукова конференція “Ancient Egyptian coffins: past – present – future” (Кембридж, 7–9 квітня 2016 р.) // **Східний світ**, 2016а, № 4.

Тарасенко М. О. Невідомі фотографії давньоєгипетського папірусу з бібліотеки О. Браницького (ІР НБУВ, ф. XXIV, № 2702) // **Рукописна та книжкова спадщина України.** Вип. 20. Київ, 2016б.

Bab el-Gasus in Context. Egyptian Funerary Culture during the 21st Dynasty. 19–20 September 2016, Lisbon. Book of Abstracts. Lisbon, 2016.

Body, Cosmos and Eternity: New Trends of Research on Iconography and Symbolism of Ancient Egyptian Coffins / Ed. by R. Sousa. Oxford, 2014.

Bratton F. G. **A History of Egyptian Archaeology.** New York, 1972.

First Vatican Coffin conference, 19–22 June, 2013. Abstracts. Vatican, 2013.

Tarasenko M. Bab el-Gasus Lot No. 6 in the light of new archive documents // **Bab el-Gasus in Context. Egyptian Funerary Culture during the 21st Dynasty.** 19–20 September 2016, Lisbon. Book of Abstracts. Lisbon, 2016.

М. О. Тарасенко